

Majzub Namangoniyning badiiy san'atlardan foydalanish mahorati

Oybek Boyatov¹

Abstrakt

Buyuk so'z san'atkorlari badiiy asarlarining mazmunan rang-barang bo'lishi uchun turli poetik san'atlardan unumli va mohirona foydalanlar. Bu esa asarning badiiy jihatdan tiniq, uslubiy ravon va shaklan jozibador bo'lishida olib kelgan.

Ushbu maqola Namangan adabiy muhiti vakili, Naqshbandiya tariqati namayondalaridan biri Abdulaziz Majzub Namangoniyni ijodida badiiy san'atlarning o'рни haqida yozilgan. Ijodkor asarlarida badiiy san'atlarning ikki turi: lafziy va ma'naviy san'atlardan foydalanganligi, ularga chiroyli dalillar berilganligi haqida.

Ma'naviy san'atlar baytdagi ayrim so'z yoki butun baytning ma'nosi bilan aloqador badiiy vositalar bo'lib, ularning miqdori, Atoullloh Husayniyning "Badoyi'u-s-sanoyi'" asarida keltirilishicha, ellikdan ortiq. Mubolag'a, tashbih, tamsil, husni ta'lil, tajohuli orifona, tashxis, talmih, laff va nashr, ruju', istiora, kinoya, irsoli masal, tazod, tanosub va boshqalar ma'naviy san'atlarning eng mashhurlaridir.

Lafziy san'atlar bayt yoki undagi ayrim so'zlarning shakli - talafuz va yozilishiga asoslangan bo'lib, «Badoyi'u-s-sanoyi'»da tarsi', tajnis, ishtiyoq, raddul ajz, radd ul-matla', tardu aks, takrir, mukarrar, kitobat, talmi', tarix kabi ellikdan ortiq lafziy san'at namunalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Majzub, talmeh, tazod, Alloh, tashbih, oriyn manam, tadriy.*

Kirish

O'zbek adabiyotshunosligida mumtoz she'riy san'atlarni o'rganish, asosan, 1960-yillardan keyingi davrga to'g'ri keladi. O'zbek adabiyoti vakillari ijodiga bag'ishlangan tadqiqot va ilmiy maqolalarda she'riy san'atlar haqida ham ma'lumotlar keltirilgan. Ularning ko'pchiligi Alisher Navoiy asarlari bilan bog'liq holda bayon qilingan.

¹Boyatov Oybek Maxmudjon o'g'li - Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti magistri.

E-pochta: oybekboyatov151@gmail.com

Iqtibos uchun: Boyatov, O. 2022. "Majzub Namangoniyning badiiy san'atlardan foydalanish mahorati". *O'zbekiston: til va madaniyat* 1(2): 60-75.

Jumladan, Yo.Is'hoqovning «O'zbek tili va adabiyoti» jurnali sahifalarida «Mumtoz adabiyot poetikasidan ma'lumotlar» rukni ostida e'lon qilingan 10 dan ortiq she'riy san'atlar haqidagi maqolalari fikrimizning dalilidir [Исоқов 1970, 90]. Chuqur ilmiy saviyada yozilgan bu maqolalar o'zbek adabiyotida va adabiyotshunosligida bade'shunoslikni o'rganish va rivojlantirishda muhim hissa bo'lib qo'shildi.

Badiiy san'atlar haqida gap ketar ekan, albatta, ko'z oldimizga ajdodlarimiz yaratgan mumtoz asarlar keladi. So'nggi yillarda mumtoz badiiy asarlar va ularda qo'llanilgan badiiy san'atlarning ayrimlarini umumfilologik tarzda o'rganishga oid bir qator ilmiy ishlar yaratildi. Keyinchalik esa muhim badiiy san'atlarga bag'ishlangan qo'llanma xarakterdagi asarlar nashr etildi [Husayniy 1981].

Badiiy san'atlarning ba'zilari haqida hozirgi zamon filologik lug'atlarida ham keng ma'lumotlar qayd etilgan.

Ma'lumki, o'tmish davrlarda «ilmi adab» deb atalgan adabiyotshunoslik fani «ilmlar uchligi» deb atalgan quyidagi uch sohani o'z ichiga olgan: 1) ilmi aruz - she'rdagi vaznlar va ularning qonun-qoidalari haqida bahs yurituvchi bo'lim; 2) ilmi qofiya - qofiya qonuniyatlari hamda turlari to'g'risida ma'lumot beruvchi bo'lim; 3) ilmiy bade' (bade' - arabcha ajoyib, nodir) - fikrni ravon va nafis ifodalash yo'llari va vositalari, badiiy san'atlarning turlari hamda xususiyatlari kabi masalalarni o'z ichiga oluvchi bo'lim.

Ilmi bade'ga doir asarlarda nasr va nazmda qo'llanadigan badiiy san'atlarning yuzdan ortig'i haqida mu'lumot berilgan bo'lib, ana shu san'atlar so'zning ikki tomoni: ma'nosi yoki shakli bilan bog'liq holda yuzaga chiqishiga ko'ra uch guruhga bo'lingan:

1. Lafziy san'atlar.
2. Ma'naviy san'atlar.
3. Mushtarak, ya'ni ham lafziy, ham ma'naviylik xususiyatiga ega bo'lgan san'atlar.

Ma'naviy san'atlar baytdagi ayrim so'z yoki butun baytning ma'nosi bilan aloqador badiiy vositalar bo'lib, ularning miqdori, Atoullloh Husayniyning «Badoyi'u-s-sanoyi'» asarida keltirilishicha, ellikdan ortiq. Mublag'a, tashbih, tamsil, husni ta'lil, tajohuli orifona, tashxis, talmih, laff va nashr, ruju', istiora, kinoya, irsoli masal, tazod, tanosub va boshqalar ma'naviy san'atlarning eng mashhurlaridir.

Lafziy san'atlar bayt yoki undagi ayrim so'zlarning shakli - talaffuz va yozilishiga asoslangan bo'lib, «Badoyi'u-s-sanoyi'»da tarsi', tajnis, ishtiqoq, raddul ajz, radd ul-matla', tardu aks, takrir, mukarrar, kitobat, talmi', tarix kabi ellikdan ortiq lafziy san'at namunalari

keltirilgan. (Husayniy, 1981)

Ma'naviy-lafziy san'atlar so'zning ham ma'nosi, ham shakli bilan aloqador san'atlardir, ularning miqdori unchalik ko'p emas. Ma'naviy-lafziy san'atlarning namunasi sifatida tavfiif, ta'dil, iqtibos, tazmin, baroati istihlol kabilarni ko'rsatish mumkin. G'oyaviy mazmunning yorqin va ta'sirchan ifodasiga xizmat qiluvchi lafziy, ma'naviy va mushtarak san'atlar badiiy asarda xilma-xil uslub va vazifalarda qo'llanishi mumkin. Agar jiddiyroq e'tibor berilsa, turli guruhlariga mansub san'atlarning mazmun-mohiyat, shakl yoki boshqa biror jihatdan bir-biriga yaqinligi seziladi. Shuning uchun atoqli adabiyotshunos olim Y.Is'hoqov bu uch guruhga mansub san'atlarining uslubiy xususiyatlarini yanada aniqlashtirib, ularni quyidagi o'n guruhga ajratadi:

1. Istioraviy-ramziy tasvir usullari: majoz, istiora, kinoya, baroati istehlol, ranglar ramzi.

2. Qiyosiy-assotsiativ usullar: tashbeh, talmeh, tansiq us-sifot, tamsil ko'rinishlari, laffu nashr, muroati nazir.

3. Fikrni dalillash yo'llari: husni ta'lil, tamsil, irsoli masal.

4. Emotsional-mubolag'ali tasvir usullari: mubolag'a, tashbehning ayrim turlari, ruju', murojaat, savolu javob, ritorik so'roq.

5. Sintaktik-stilistik usullar: tarse', tardi aks, radd ul-ajz ilas-sadr, tashobehul atrof (tasbe'), murabba', mudavvar, muzdavoj, mumosila, tashtir, tajziya, tasre', tazmin, tasme, tardid, takror, raddul-matla', tajdidi matla' kabi.

6. a) so'zning ichki, tashqi formasi bilan aloqador san'atlar: tajnis, iyhom, ittifoq, ishtiqoq, qalb, mutazalzil;

b) ayrim so'z emas, umuman tugal tekst (misra', bayt) bilan aloqador stilistik usullar: tavjeh, ta'kid ul-madh bimo yashbahuz-zam, idmoj, ta'liq, tajohuli orif, hazlun murodu bihil-jidd.

7. Kontrast (tazod) san'ati.

8. Murakkab san'atlar: muammo, ta'rix, hijoi huruf, harf bilan bog'liq usullar.

9. Stilistik mutanosiblik: jam, tafriq, taqsim, jamu tafriq, jamu taqsim va boshqalar.

10. Qofiya bilan aloqador san'atlar: e'not, iyto (raddul qofiya), hojib, tajnisli qofiya, zulqofiyatayn, musajja', tasmit kabi.

Navoiyshunos olimning mazkur tasnifidan ma'lum bo'ladiki, u takrorga asoslangan tasviriy vositalarni alohida guruhga ajratib, sintaktik-stilistik usullar (tasnifda 5-guruh) deb nomlagan. Bu san'atlar uchun umumiy jihat shuki, ularning hammasi ham so'z yoki so'zlar guruhining bayt yoki asar doirasida qaysidir shaklda takrorlanishi-

ga asoslangan san'atlardir.

Asosiy qism

Xudoyi taborak, Xudoyi taolo,

Uzung Hodiy, yo'l ochg'il Haq taolo (Majzub, 2020 qolgan baytlar ham shu manbadan olingan).

Ey, bandalarning xojatlarini qondirguvchi barakot sohibi ulug' Robbimiz, Sen o'zing To'g'ri yo'lga boshlaguvchi Haqiqiy Parvardigorimizsan. Bizlarni o'zingning haq yo'lingga yo'llab, hidoyating tarafga yo'l ochgil.

Yuqoridagi baytda "Xudoyo" so'zining bir misrada takrorlanishini kuzatish mumkin. Bu so'z bir o'rinda Allohga murojaat shaklida kelsa, yana bir o'rinda yaratganning buyukligi hadida so'zlaydi.

Ma'lumki, adabiy asarda ayrim so'z, so'z birikmalari va hatto misralar muayyan maqsad bilan takror holda qo'llanishi mumkin. Badiiy asarda g'oyaviy-badiiy mukammallikka xizmat qiluvchi bunday takrorlar oddiy takrordan farqli o'laroq, badiiy takror deyiladi. Badiiy takrorlar she'rda ifodaviyliklikni oshirib, so'z yoki misra bag'riga jo bo'lgan muayyan mazmun yoki fikrni alohida ta'kidlashga xizmat qiladi. Badiiy takrorlar rang-barang ko'rinishga ega. Ular misra, bayt yoki she'rning xilma-xil o'rinlarida xilma-xil tarzda takrorlanib keliishi mumkin. O'tmish mumtoz badiiyat ilmida takrorning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, ularga turlicha nom berilgan: tarse', tardi aks, radd ul-ajuz ilas-sadr, tashobehul atrof (tasbe'), murabba', mudavvar, muzdavoj, mumosila, tashtir, tajziya, tasre', tazmin, tasme, tardid, takror, raddul-matla' va tajdidi matla'. Har bir so'z san'atkori o'z poetik iqtidoriga yarasha badiiy takror san'atlaridan foydalanish, o'z asarining g'oyaviy va badiiy quvvatini oshirishga intilgan.

Shayx hazratlarini qo'lyozma asarlarini, lirikasini o'qir ekanmiz, unda turli xil badiiy- she'riy san'atlardan unumli foydalanganligini kuzatishimiz mumkin. Lirikani tahlil qilish davomida shoir asarlarida eng ko'p badiiy san'atlarning: talmeh, tanosub, tazod, ishtiyoq san'atlari tashkil etishini kuzatdik.

Talmeh (nazar solmoq) she'r yoki nasrda mashhur tarixiy voqealar, afsonalar, adabiy asarlar, maqollar va tarixiy, mashhur shaxslarga ishora qilmoq san'atidir. (Hojiahmedov, 1999, 41)

Abdulaziz Majzub Namangoni asarlarida yaratgan Alloh va payg'ambarlar, sahobalar, tobeinlar va din ulamolarining nomlarini keltirish orqali badiiy san'atni yuzaga keltirgan.

Tufayli Muhammad alayhissalom,

Aning oli, as'hobig'a ham salom.

Ey Robbimiz, bizlar uchun eng sevimli, gozal xulqli bo'lgan, O'zingni habibing bo'lmish Muhammad alayhissalomni vasila qilib, o'rta qo'yub suraymiz, Bu oliyjanob do'sting tufayli ya'ni sabablari va hurmatlaridan bizlarni to'g'ri haq yo'lga yo'llagin. Payg'ambarimiz alayhissalomga doimo ko'makdosh bo'lib fidokorlik ko'rsatgan oila a'zolariga, sahobalariga salomlar bo'lsin.

Eshoni Majzub rahmatulohi alayh o'zlarining ushbu avvalgi g'azallarida bizlarga ta'lim uchun duo qilish va duo qilishda esa nimalarni so'rashimiz, kimlar tufayli duolarimiz ijobatga yaqin bo'lishini ko'rsatib beradilar.

*Tufayli Abu Bakr kim, yori g'or,
Tufayli Umar adldan nomdor.*

Payg'ambarlarning buyugi bo'lmish Rasul akram alayhissalom bilan uch kecha-yu kunduz Savr g'orida birga bo'lgan insonlarning eng yaxshisi va ulug'i bo'lmish Abu Bakr Siddiq raziyallohu taolo anhu hamda tarixda adolat timsoli bo'lib kelayotgan Umaru odil raziyallohu taolo anhu hurmatlaridan so'rayman...

*Tufayli uchunchi xalifaki Usmon,
Shinovari g'avvosi daryoi Qur'on.*

Qur'oni karim ma'naviy ilohiy daryo bo'lsa, unda suzuvchi va g'avvos bo'lib sho'ng'uchi bo'lmish uchinchi xalifa Usmon raziyallohu taolo anhu sabablari va hurmatlaridan surayman...

*Tufayli xalifa Ali shohi mardon,
Saxo ma'dani, maxzani judu ehson.*

Saxiylikning koni, in'omu-ehson xazinasini, mard-u maydonlar shohi xalifa Ali raziyallohu taolo anhu hurmatlaridan surayman...

*Tufayli ikki sarvi bo'stoni jannat,
Ikki shohzodai javononi jannat.
Nabiyzodalar ham valiyzodalar,
Sahi bog'i sabr ichra ozodalar.*

Muhtaram Nabiyimiz alayhissalom nabiralari nabiyzodalar, Aliyu valiyyulloh raziyallohu anhuning farzandlari valiyzodalar, jannat bo'stoni yigitlarining shaxzodalari, sabr bog'ining ozodalari, qomatlari kelishgan barvasta imomi Hasan va imomi Husayn raziyallohu taolo anhumo hurmatlaridan so'rayman...

Ijodkor yuqorida keltirilganlardan tashqari yana bir qancha shaxslarni keltirib din yo'lida fidokorona mehnat qilganlarini kuzatamiz. Masalan,

Zaynul – Obiddin – imomi Husaynning o'g'illari;

Tufayli o'shal Zaynul-ubbodi imom,

Ki maydoni irfonda uluvvi xirom.

Imomi Boqir - hamma ilmda mohir bo'lgan beshinchi imom;

Tufayli imomiyki Boqir edi,

Hama ilmu fan ichra mohir edi.

Salmon – zuhdu-taqvo (zohidlik va parhezkorlik, taqvodorlik) yo'lini mahkam tutgan sahoba;

Tufayli sahobaki Salmoni fors,

Tutar zuhdu taqvo tariqiyni pos.

Qosim – Abu Bakr Siddiq roziyallohu anhuning nabiralari, qaddi-qomati toat-ibodatda nun kabi egilgan;

Tufayli o'shal Qosimi zufunun,

Ki toat bila qomati hamchu nun.

Ja'fari Sodiq – bandachilikni o'z joyiga muofiq o'rnatib qo'ya olgan, pokiza zot;

Tufayli o'shal pok, Sodiq imom,

Ishi bandalikda muofiq imom.

Taqvoli va pokiza imomlar – dinimizning shamchirog'i bo'lib, din ravnaqi va rivoji uchun o'z hissasini qo'shgan zotlar;

Imomi taqiyyu, imomi naqiy,

Tufayli ikki sham'idin ravnaqi.

Xoja Abdul Xoliq G'ijduvoni – Xojagon tariqatining sarhalqasidan, Xojai jahon maqomini olgan ulug' peshvo.

Tufayli o'shal Xojai G'ijduvon,

Chu anga laqab bo'ldi "Xojai jahon".

Tashbih – Sharq adabiyotida keng tarqalgan san'atlardan biri bo'lib, "o'xshatish" ma'nosini ifodalaydi. Ikki narsa yoki tushunchani ular o'rtasidagi haqiqiy yoki majoziy munosabatlarga ko'ra o'xshatish san'atidir. Tashbih san'ati tasvirlanayotgan shaxs, buyum yoki tushunchani o'quvchi ko'z o'ngida aniqroq, jozibaliroq gavdalantirishga xizmat qilib, asar timsollari ma'naviy qiyofasini yorqinroq ochish, binobarin, shoir g'oyasini o'quvchi ongiga to'laroq yetkazishga imkon beradi.

Ishq dashtida adashdim, yo'q mango yor-u rafiq,

Chunki ketdi ilgari bu vodiya yo'ldoshlar.

Alloh ga bo'lgan ishq dashtida ya'ni ishqning bepayon yo'lida menga yor va hamroh yo'qligidan adashdim. Bu yo'ldagi din peshvolari mendan avval ketgan deb o'zidan ilgari yashagan din ulamolariga va shoir Mashrabga ishora qilmoqda. Ushbu baytda "ishq dashti" deya o'xshatish orqali tashbeh san'atini vujudga keltirgan. Bundan tashqari "yor-u rafiq" so'zlari yordamida tanosub san'atini ham yorqin namunasini izohlagan.

Abdulaziz Majzub Namongoniy lirikasida din yo'lida peshvo xizmat qilgan shaxslarni qiyoslab tashbih san'atidan unumli foydalanishini kuzatamiz.

Xalifa Umar raziyallohu anhuri – adolat peshvosi deb ta'riflaydi. Unga nisbatan adolat hamrohi deydi.

Xalifa Ali raziyallohu anhuri – sahiylik va in'om-ehson xazinasiga qiyoslaydi.

Abul Qosim Ko'ragoniyni – Xojalar shamiga qiyoslaydi.

*Tufayli Abulqosim Ko'ragoniy,
O'shal xoja sham'i xayli ma'ofiy.*

Tazod bu so'z "zid qo'yish", "qarshilantirish" degan ma'nolarni ifodalaydi. Shu so'z bilan ataluvchi shariy san'at esa baytda ma'no jihatidan o'zaro zid, qarama-qarshi bo'lgan so'zlarni qo'llab ta'sirchan badiiy timsollar, lavhalar yaratishni nazarda tutadi.

*Yaxshilarni qildi paydo ham yomonlarni bino,
Dema mundog' nega qildi, Hikmatullohdin gapur.*

Yaxshi insonlarni paydo qildi, shu bilan birgalikda yomonlarni ham dunyoda bino qildi. Yaxshi va yomon insonlarni nega yaratdi dema, uning o'rniga Allohning hikmatidan gapir. Ushbu baytda insonga nisbatan yaxshi va yomon sifatlarini kelishi bu tazod san'atini vujudga keltirmoqda. Shoirning baytlarida, asosan, g'iybatdan yiroqda bo'lish va Yaratganning bizga bergan ne'matlaridan unumli foydalanishga chorlash ma'nolarini kuzatish mumkin. Yuqoridagi baytda yana talmeh san'atidan foydalanilgan: Hikmatulloh – Allohning biz insonlarga buyurgan yo'l-yo'riqlariga to'la amal qilgan, o'zining hayotini Allohning roziligi uchun bag'ishlagan diniy ulamo.

*Hama dardmang'a shifo qil,
Ki solik eliga safo lutf qil,
Ki Majzublarg'a vafo lutf qil,
Giriftorlardur, giriftorlar.
Umidvorlardir, umidvorlar.*

Hamma dardi borlarga shifo komil ato et, So'fiylik tariqati-

ga mansublarga ya'ni tariqat ahliga iymonli rahmatingdan bergin. Majzublarga ya'ni o'zining hayotini Alloh roziligi uchun bag'ishlaganlarga vafoli rahmatingdan bergin. Ular sening yo'lingga va himmatingga yo'liqqanlardir va umidvorlardir. Ushbu baytda "dard" va "shifo" so'zlari o'zaro zid ma'nolarni ifodalashi bu tazod san'atini vujudga keltiradi. Bundan tashqari yana baytda "shifo" va "safo" so'zlari yordamida tanosub san'atidan mohirona foydalanilgan. Shifo bu darddan forig' bo'lib, poklanish ma'nosini ifodalasa, safo so'zi ham poklanib, iymonli bo'lish ma'nosini ifodalaydi. Ijodkor baytda takror so'zlarni qo'llab she'rning badiiyligini oshirishga harakat qilgan. Bu esa takrir san'atini vujudga keltirgan. Takrir san'ati bu she'riy misrada u yoki bu so'zni takror qo'llash nazarda tushuniladi. So'z ma'nosini, uning mohiyatini ta'kidlab ko'rsatadi.

*Shohg'a yokim gadog'a rutbai ishq tengdur,
Ham tafovut yo'q bu ishda ko'hna solu yoshlar.*

Bu o'tkinchi dunyoda shoh va gadoning Allohga bo'lgan ishq darajasi tengdir. Bu ishqda yoshlarimizning tafovuti ya'ni farqli jihatlari yo'q. Yaratganga ergashish va uning buyurgan ishlarida insonlarning tabaqalanishi yo'qligini, buni bugungi yoshlar bilib olishini ta'kidlagan holda, shoh va gado, teng va tafovut kabi so'zlarni baytda qo'llab tazod san'atining yorqin namunasini keltirgan.

*Mavti do'zax birla jannat tutsa tutg'uch bermagon,
Loyiqi o'z vasli bo'lg'on e'tibor ahli keling.*

O'lim har bir insonga do'zax va jannatni tutsa, har kim qilgan amallari orqali bu yo'llarni bosib o'tadi. Bu dunyoda hamma o'tkinchi ekanligini va har kim qilgan amallari orqali jannat yoki do'zaxga borishi, shuning uchun ham har kim o'z amallarini yaxshi bajarib, loyiq holda borishi kerakligini ta'kidlaydi. Ushbu baytda "do'zax" hamda "jannat" so'zlari o'zaro zid ma'noni ifodalashi va shuning bilan tazod san'atini vujudga keltirgan.

*Savobing ko'p bolib, gunohing kamir,
Ki aytsang alarga salovotu salom.*

Yaratgan Alloh ga va uning rasuli Muhammad sallallohu alayhi vasallamga salovotu salomni qancha ko'p aytsang, savobing shuncha ko'payib, gunohing shuncha kamayadi. Inson bu foni dunyoda Yaratganga va Payg'ambarga salovoti salomlar aytishini shoir ushbu baytda bildirgan. Yuqoridagi ikki misrada "savob" va "gunoh", "ko'p" hamda "kam" so'zlari o'zaro qarama-qarshi ma'nolarda ifodalanishi bu baytda tazod san'atini yuzaga keltiradi.

Tanosub she'r baytlarida ma'no jihatidan bir-biriga yaqin tushunchalarni anglatuvchi so'zlarni qo'llab, ular vositasida obrazli ifodalar, lavhalar yaratish san'atidir. Majzub Namangoniy ijodida tanosub san'atining yorqin namunalarini juda ko'p uchratishimiz mumkin:

Zavq bozoridag'i sarroflar der naqdi jon.

Vera durri shavq olg'uch savdogar ahli keling.

Ushbu baytda sarrof va savdogar so'zlari o'zaro ma'no jihatidan bir-biriga yaqin ma'nolarda ifodalanishi badiiylikni oshirishga xizmat qilgan. Bozorda pul maydalovchi sarrof uchun naqdi jonday aziz bo'lsa, huddi shunday lazzatdan din yo'lida foydalanadigan savdogarlar keling deya murojaat orqali baytning jozibaliligini ta'minlagan.

Dayr piri derki, eshik el supuron yuz bila,

Xasdin o'zni kam yiqitg'on, xor-u zor ahli keling.

Xonaqoh piri deydi, eshik va elni yuzi bilan supuradigan, o'zini hammadan kam biladigan xor-u zor ahli keling. Ushbu misrada "xor-u zor" so'zlari orqali tanosub san'atini qo'llanishi, baytda kengroq ma'noda ishlatilishini ta'minlaydi.

Abdulaziz Majzub Namangoniy o'zining devonidan joy olgan "oriy manam, manam manam" radifli g'azalida boshdan oyoq tanosub san'atining yorqin namunalarini ifodalagan.

Soqiy manam, sog'ar manam, oriy manam, manam manam,

Hojiy manam, muhrim manam, oriy manam, manam manam.

Soqiy – mumtoz adabiyotimizda ko'plab so'z sohibkorlari ijodida uchraydigan so'z bo'lib, may quyuvchi degan manoni anglatadi. Sog'ar esa - may, qadah ma'nolarida ishlatiladi. Yuqoridagi baytda esa – may idishi ma'nosida ishlatilgan. Oriy- aslida keluvchi, kelgan ma'nolarni angltsa, baytda rost ma'nosida ishlatilgan. May quyuvchi ham men, mayning idishi ham menman, oriy- rosti ham menman. Hojiy ya'ni haj qiluvchi ham, muhrim – ehrom kiygan ham menman. Oriy – rosti ham, shundayi ham menman. Baytda soqiy, sog'ar, oriy, hojiy, muhram kabi so'zlar tanosub san'atini vujudga kelishi uchun asos vazifasini bajarmoqda.

Zohid manam, obid manam, oriy manam, manam manam,

Oshiq manam, orif manam, oriy manam, manam manam.

Zohid – zuhd qiluvchi, dunyo ishlarini tashlab, toat va ibodat bilan mashg'ul inson, lekin ibodatni jannat uchun qilganliklari uchun so'filar buni ta'ma deb bilishadi. Baytda esa - dunyodan yuz o'girib,

faqatgina toat-ibodat bilan mashg'ul ma'nosida ishlatilgan. Obid – ibodat qiluvchi, Oshiq – ishq-u muhabbatga giriftor bo'lgan, Orif – biluvchi, tanuvchi, ma'rifatli, dono ma'nolarini anglatadi. Demak, baytda dunyo ishlaridan voz kechib, toat va ibodat bilan shug'ullanuvchi ham, Alloh ishqiga giriftor bo'lgan ham, bularni hammasini ko'ngilda his qilgan, biluvchi ham menman. Baytda tanosub san'ati bevosita zohid, obid, oshiq, orif kabi so'zlar bilan ifodalangan.

*Sufiy manam, sofiy manam, oriy manam, manam manam,
Xodim manam, nodim manam, oriy manam, manam manam.*

Sufiy – tasavvuf tariqatidagi inson, sofiy – pok, ozoda kishi, Xodim- xizmat qiluvchi, Nodim – nadomat qiluvchi ma'nolarini anglatadi. Bundan kelib chiqadiki, shoir o'zini tasavvuf tariqatida ya'ni Yassaviya tariqatiga amal qilganligiga ishora qiladi. Yassaviya tariqatida tarkidunyochilik, bu dunyo noz- ne'matlaridan voz kechib, faqatgina toat –ibodatda bo'lishlikka ishora bor. Inson qachonki pok bo'lsa, shundagina tasavvufga tayyor holda kirishi mumkinligi haqida fikr yuritilgan. Baytdagi sufiy, sofiy, xodim va nodim so'zlari o'zaro ma'nosi bir-biriga yaqinligi bilan badiiy san'atni vujudga keltirgan.

Pok ozoda holatda xizmat qiluvchi ham, nadomat qiluvchi ham menman. Shunday insonman demoqchiday.

*Vola manam, shaydo manam, oriy manam, manam manam,
Bulbul manam, ham gul manam, oriy manam, manam manam.
Rayhon manam, sunbul manam, oriy manam, manam manam,
Zokir manam, shokir manam, oriy manam, manam manam.*

Vola – berilgan, hayratda qolgan, maftun, oshiq, shaydo; Shaydo – oshiq-u beqaror; Zokir – zikr qiluvchi; Shokir – shukr qiluvchi. Yaratgan Alloh yo'lida oshig'-u beqaror ham, Yaratganni kuylovchi bulbul ham, Alloh ismini salovotlar ila bezatgan gul ham menman. Rayhon va sunbul kabi hushbo'y hid taratuvchi ham menman. Yoqimli hid taratib zikr aytuvchi ham, shukr qiluvchi ham menman.

*Xoif manam, sobir manam, oriy manam, manam manam,
Tolib manam, sodiq manam, oriy manam, manam manam.*

Xoif – qo'rquvchi, xavflanuvchi; Sobir – sabr qiluvchi; Tolib – talab qiluvchi; Sodik – sadoqatli, rostgo'y. Baytda ijodkor o'zini Alloh dan qo'rquvchi, ya'ni Alloh buyurgan yo'ldan yuruvchi sifatida ham, bu yo'lda doimo sabr-bardosh bilan turuvchi ham, Allohning roziligini izlovchi, talab qiluvchi ham, bu yo'lda sadoqat bilan xizmat qiluvchi ham menman.

Fosiq manam, fojir manam, oriy manam, manam manam,

Osiy manam, rasvo manam, oriy manam, manam manam.

Fosiq – axloqsiz, yomon ishlar qiluvchi; Fojir – buzg'unchi; Osiy – gunohkor; Rasvo – sharmanda bo'lgan. Baytda shoir shunday ma'noni ko'zlaganki, bu dunyoda har kim gunohkor hisoblanadi. Shunday ekan yomon ish qiluvchi ham, buzg'unchi ham, gunohkor bo'lib sharmanda bo'lgan ham menman deya murojaat qiladi.

*Xolis manam, muxlis manam, oriy manam, manam manam,
Qone' manam, tome' manam, oriy manam, manam manam.*

Xolis – toza, sof, qorishmasiz; Muxlis – samimiy, ochiq ko'ngil, ixlosmand, sadoqatli; Qone' – qanoatli; Tome' – tama' qiluvchi. Baytda Allohga sof va samimiy ixlos bilan qanoat qiluvchi va tama' qiluvchi ham menman.

*Majnun manam, mahzun manam, oriy manam, manam
manam,
Sokin manam, soyir manam, oriy manam, manam manam.*

Majnun – aqldan ozgan, ishq yo'lida telba bo'lgan; mahzun – xafa, g'amgin;

Sokin – harakatsiz, bir joyda istiqomat qiluvchi; Soyir – sayr etuvchi. Baytda aqldan ozib, g'amgin holatda bir joyda yashovchi ham, sayr qilib yurguvchi ham menman.

Shoir g'azalini tahlil qilar ekanmiz, har bir baytida tazod, tashbeh, tanosub kabi badiiy san'atlardan unumli foydalanganligini kuzatishimiz mumkin.

Tazod – zid qo'yish, qarshilantirish ma'nolarini ifodalaydi. She'rda ma'no jihatidan o'zaro zid, qarama- qarshi bo'lgan so'zlarni qo'llab, ta'sirchan badiiy timsollar, lavhalar yaratishni nazarda tutadi.

*Majnun manam, mahzun manam, oriy manam, manam
manam,
Sokin manam, soyir manam, oriy manam, manam manam.*

Ushbu baytda, Sokin – bir joyda turuvchi va Soyir - sayr etuvchi mazmun jihatidan tazod san'atini vujudga keltirgan. Yana bir misrasida esa – qone' va tome' so'zlarini tazod san'atida ifodalaganini kuzatishimiz mumkin.

Tanosub – she'r baytlarida ma'no jihatidan bir-biriga yaqin tushunchalarni anglatuvchi so'zlarni qo'llab ular asosida obrazli ifodalar, lavhalar yaratish san'ati. She'rda so'zlar asosan ma'no jihatidan bir turkumga kirishi kerak.

Vola manam, shaydo manam, oriy manam, manam manam,

*Bulbul manam, ham gul manam, oriy manam, manam manam.
Rayhon manam, sunbul manam, oriy manam, manam manam,
Zokir manam, shokir manam, oriy manam, manam manam.*

Ushbu baytda Vola va Shaydo; Rayhon va Sunbul; Zokir va Shokir kabi so'zlar ma'no jihatidan bir turga kirishi va she'rda tano-sub san'atini vujudaga kelishini bildirgan.

Tashbih – Sharq adabiyotida keng tarqalgan san'atlardan biri bo'lib, o'xshatish ma'nolarini ifodalaydi. Ikki narsa yoki tushunchani ular o'rtasida haqiqiy yoki majoziy munosabatlarga ko'ra o'xshatish san'atidir.

Shoir ijodini o'rganish borasida tashbih san'atidan keng va unumli foydalanganligini kuzatishimiz mumkin. Masalan, ijodkor o'zini soqiy, sog'ar, oriy, hojiy, muhrim, zohid, obid, oshiq, orif, sufiy, sofiy, xodim, nodim, vola, shaydo, bulbul, gul, rayhon, sunbul, zokir va shokir kabi ko'plab unsurlarga mengzaganini kuzatishimiz mumkin.

Shoir she'rlarida uchraydigan badiiy san'atlardan yana biri bu takrir san'atidir.

Takrir "takrorlash" ma'nosini ifodalovchi lafziy san'at bo'lib, she'rda u yoki bu so'zni takror qo'llashni nazarda tutadi. Takrorlash vosiotasida so'z ma'nosini, uning mohiyatini ta'kidlab ko'rsatish ushbu san'atning asosiy xususiyati sanaladi. Abdulaziz Majzub Namangoniyning quyidagi bir muhammasi takror so'zlar bilan yakunlanib takrir san'atini vujudga keltirgan.

*Qadam yo'liga qo'yg'on talabgorlar,
Muhabbat o'tidin dilaftgorlar,
Qachon g'ofil o'ldi ul bedorlar,
Ki hushyorlardurki, hushyorlar,
Xabardorlardur, xabardorlar.*

Alloh taoloning rizoligi yo'lida qadam bosgan toliblarning ya'ni ilm ahlining dillari ishq-muhabbat o'tida o'rtangandur. Bu dillari uyg'ongan, ogohlik ganjinasidan nasibalgan zotlar qachon g'aflatda qolgan bo'lur edilar? Albatta g'ofil bo'lmaslar, chunki ular hamma narsaga hushyorlardan va xabardorlardandur.

*O'zini muqimi dari dayr etar,
Guliston asrorini sayr etar,
Qachon dilni moyil suyi g'ayr etar,
Ajab yorlardur, ajab yorlar,
Neku korlardur, neku korlar.*

O'zlarini piyri komil xonaqohining eshigida muqim tutgan, doimo pirlarini go'zal suhbatlaridan bahramand bo'lub, sir-asrorlar gulistoniga sayr etib turib mastona bo'lsalar, endi qachon dillarini Alloh taolodan boshqa tarafga moyil etadilar? Albatta, moyil etmaslar, chunki ular ajoyib yaxshi ish qilguvchi do'st-u yorlardur.

*Guruhiy qilur mug'bacha xizmatin,
Tutor pos piyri mug'on hurmatin,
Ki izlar xudojo'y kishi suhbatin,
Xaridorlardur, xaridorlar.
Vafodorlardur, vafodorlar.*

Yana bir guruhlariki, piyri komillar va ularning xalifalari xizmatlarini va bergan vazifalarini bajon-u dil bajaradilar. Piyri mug'onlarni xurmatlarini mahkam tutarlar. Xudoning do'stlarini suhbatlarini izlab bo'lsa-da, toparlar. Chunki, ular Alloh taoloning diydori jamoliga xaridor va bergan va'dalariga vafodorlardur.

*Talab xaylini joyi ma'vosi yo'q,
Jahon naqdiga zarra parvosi yo'q,
Ki Haqdin digar xech tamannosi yo'q,
Sabukborlardur, sabukborlar.
Xudo yorlardur, Xudo yorlar.*

Alloh taoloning talabi yo'liga kirgan bir guruhlariki borlar, ularning turar joylari ham yo'q, naqdi dunyodan qo'liga bersangiz zarra parvosi ham yo'q, ularda Haq Subhanahu va taoloning vasliga yetishlikdan o'zga orzulari ham yo'q. Ular dunyo matosidan yuz o'girib yuklarini yengil qilgan, Xudo yor bo'lgan zotlardur.

*O'shal karamro'larni xoki rahi,
G'ubori alar xodimi dargahi,
Qiling ko'zga to'tiyo, iqlim shahi,
Xush osorlardur, xush osorlar.
Safodorlardur, safodorlar.*

O'shal dargohning saxovat chehralarini yo'lining tuprog'i bo'lib, xizmatidagilarni oyog' gardini ey iqlim shohlari, ko'zga to'tiyo qilib surkang! Chunki ular yuqorilardan qolgan eng yaxshi azmandi nishona tabarruk, hamda o'zlarini eng pokiza tutgan zotdurlar.

*Ki ajzi niyoz hama inkisor,
Ki mehr tobidin zarradek beqaror,*

*Alar soyai rahmati Kirdigor,
Nadamvorlardur, nadamvorlar.
Xush abrorlardur, xush abrorlar.*

Alloh taoloning yerdagi soyasi va rahmati, ishq-muhabbat tobidan doimo zarra kabi beqaror bo'lmish zotlar, fazilatda hammadan ustun bo'lsalarda, o'zlarini ojiz-u ehtiyojmand deb bilib, siniqlik bilan nadomat etguvchilardan bo'ldilar. Bular butun umrlarini insoniylik, insonsevarlik xizmatiga bag'ishlagan sof dil, ajoyib xush abrordurlar.

*Suyur Haqni darvesh, ani Haq suyar,
Ki pok ishqidin ayladi bahravar,
Umid ulki, oxir o'zin ko'rsatar,
Sazovorldur, sazovorlar.
Talabgorlardur, talabgorlar.*

Darveshlar Haq taoloni yaxshi ko'rishadi, chunki Haq taolo o'zi ularni yaxshi ko'rgandur, shuning uchun O'ziga bo'lgan ishq-muhabbatdan ularni bahramand etgandur. Endi umidimiz shulki, oxiri sazovor bo'lganlarga va talabgorlarga O'zining diydori jamolini ko'rsatur.

*Birov tolibi rohi Mavlo esa,
Yo'lin tobog'on erlarga shaydo esa,
Tuzog'i xavasdin kerakvor esa,
Sharardorldurlar, sharardorlar.
Na ahrorldur, na ahrorlar.*

Birov Robbi Parvardigorimiz rizoligi yo'liga talabgorlardan bo'lsa va bu yo'lni topgan mardlarga shaydoligi ham bo'lsayu, lekin hoyi-havas tuzog'idan qutulmay nafsining zararli xohishotlari ortidan qolmay bajarib yurgan bo'lsa, endi bu kishi qandayin oliyjanob, pokiza himmatli zotlardan deb aytishimiz mumkin?

*Hama dardmandga shifo lutf qil,
Ki solik eliga safo lutf qil,
Ki Majzublarga vafo lutf qil,
Giriftorldur, giriftorlar.
Umidvorldur, umidvorlar.*

Ey mehribon Robbimiz, O'z lutf-u marhamating bilan barcha ishq-muhabbat dardiga muftalo bo'lgan bemorlarga shifo bergin. Tariqat yo'liga kirgan solik devonalarga O'z lutf-u marhamating bilan qalb safoligini nasib qilgin. Majzublarga esa O'z lutf-u marhamating bilan vafodorlikni bergin, chunki bularning barchalari Senga bog'langan va Sendan umidvor

bo'lgan zotlardur.

Xulosa

XIX asr boshlari Namangan adabiy muhiti namoyandasi Majzub Namangoniylar ijodida tasavvufona g'oyalar, diniy timsollar talqini mavjudligi sabab, mustaqillikka erishilgunga qadar ular adabiy merosini mukammal o'rganish imkoni bo'lmagan. Madrasa ta'limini olgan, arab, fors tilini chuqur o'rgangan, diniy hamda dunyoviy ilmlarni egallagan ushbu shoir buyuk salaflari ijodi bilan yaqindan tanishib, zamondoshlariga nisbatan har sohada ilg'or dunyoqarashga ega bo'lgan.

XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida yashab ijod etgan namanganlik shoir fiqh ilmining yetuk bilimdoni ekanini anglatadi. Bu borada Qur'on oyatlari va hadislar mazmunini she'rga singdirish, talmeh san'ati vositasida diniy timsollar talqinini yaratish, asosan, Xizr, Muhammad (s.a.v), Abu Bakr, Umar, Usmon, Ali sifatlarini ta'rifu tavsif etish Majzub Namangoniylar ijodida o'ziga xos o'rin tutgan.

Shoir ijodida ishq motivi yangilandi. Asarlarida millat ishq, ma'rifat ishq talqini yetakchilik qildi. Ijodkor ijodida, ayniqsa, axloqiy-ta'limiy mavzudagi she'rlar salmog'i oshdi. Ularning badiiy ijod va axloqiy qarashlaridagi uyg'unlik fidoyilik, millatparvarlik, kurashchanlik kabi xislatlarini namoyon etdi. Asarlarida ham mumtoz adabiyot an'alarining davom etishi, ham yangi davr adabiyotiga xos xususiyatlar bo'y ko'rsatishi – bir vaqtning o'zida bu ikki jarayon yonma-yon kechgani ular ijodining serqirra ekanini anglatadi.

Adabiyotlar

Исҳоқов, Ёқубжон. 1970. "Шеърӣй санъатлар. Ийҳом". *Ўзбек тили ва адабиёти* 1.

Маҳмуд, Атоуллоҳ Ҳусайний. 1981. *Бадоеъ ус-саноеъ*, Тошкент.

Мақсуд, Шайхзода. 1972. Асарлар. 6, 4-том. Тошкент.

Маҳмуд, Атоуллоҳ Ҳусайний. 1985. *Бадойиъу-с-саноеъи*. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

Исҳоқов, Ёқубжон. 2006. *Сўз санъати сўзлиги*. Тошкент: Зарқалам.

Majzub, Abdulaziz. 2000. *Devoni Majzub*. Namangan.

Анвар, Ҳожирахмедов. 1999. *Мумтоз бадиият малоҳати*. Тошкент: Шарқ.

Majzub, Abdulaziz. 2020. *Oshiq manam*. Toshkent: Hilol nashr.

Majzub Namangani's mastery of the arts

Oybek Boyatov¹

Abstract

The great poets have used various poetic arts effectively and skillfully to enrich the content of their works of art. This made the work artistically clear, stylistically fluent, and attractive in form.

This article is about the role of art in the work of Abdulaziz Majzub Namangani, a representative of the Namangan literary community and one of the representatives of the Naqshbandi sect. There are two types of art in the works of the artist: the use of verbal and spiritual arts, and they are given beautiful evidence.

Spiritual arts are artistic means related to the meaning of an individual word or an entire verse in a byte, and their number, according to Atoullah Husseini's *Badoyi'u-s-sanoyi*, is more than fifty. Rhetoric, allegory, parable, beautiful analysis, *tajahuli orifona*, diagnosis, *talmih*, *laff* and publication, *ruju*, *istiora*, satire, parable, *tazad*, *tanosub* and others are the most popular of the spiritual arts.

Vocabulary is based on the pronunciation and spelling of a byte or some of the words in it, *takrir*, *mukarrar*, *kitab*, *talmi*, history, more than fifty examples of verbal art are given.

Key words: *Majzub, talmeh, tazad, Allah, tashbih, oriy manam, gradual.*

References

- Yoqubjon, I. 1970. "She'riy san'atlar. Iyhom". *O'zbek tili va adabiyoti*, 1.
Mahmud, Atoullah Husayniy. 1981. *Badoe'us-sanoe'*, Toshkent.
Maqsud, Shayxzoda. 1972. *Asarlar*. 6, 4-tom. Toshkent.
Atoullah Husayniy. 1985. *Badoyi'u-s-sano'yi*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
Yoqubjon, Is'hoqov. 2006. *So'z san'ati so'zligi*. Toshkent: Zarqalam.
Majzub, Abdulaziz. 2000. *Devoni majzub*. Namangan.
Anvar, Hojiaxmedov. 1999. *Mumtoz badiyat malohati*. Toshkent: Sharq.
Majzub, Abdulaziz. 2020. *Oshiq manam*. Toshkent: Hilol nashr.

¹Boyatov Oybek Mahmudjon ogli - Master of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

E-mail: oybekboyatov151@gmail.com

For citation: Boyatov, O. 2022. "Majzub Namangan's mastery of the arts". *Uzbekistan: Language and Culture* 1(2): 60-75.